

**КЫРГЫЗ РЕСПУБЛИКАСЫНЫН БИЛИМ БЕРҮҮ ЖАНА ИЛИМ
МИНИСТРЛИГИ**

**И.АРАБАЕВ АТЫНДАГЫ КЫРГЫЗ МАМЛЕКЕТТИК
УНИВЕРСИТЕТИ**

**Ж.БАЛАСАГЫН АТЫНДАГЫ КЫРГЫЗ УЛУТТУК
УНИВЕРСИТЕТИ**

КЫРГЫЗ БИЛИМ БЕРҮҮ АКАДЕМИЯСЫ

Д 13.18.580 диссертациялык кеңеши

**Кол жазма укугунда
УДК 372. 882**

ТАХИРОВА НАЗГҮЛ ИСРАИЛОВНА

**«МАНАС ТААНУУ» КУРСУН КОЛЛЕДЖДЕРДЕ ОКУТУУНУ
ЭТНОПЕДАГОГИКАЛЫК НЕГИЗДЕ ӨРКҮНДӨТҮҮ**

13.00.02 – окутуунун жана тарбиялоонун теориясы менен методикасы
(кыргыз адабияты)

Педагогика илимдеринин кандидаты окумуштуулук даражасын изденип
алуу үчүн жазылган диссертациянын
АВТОРЕФЕРАТЫ

Бишкек - 2019

Диссертациялык иш Ош мамлекеттик университетинин филологиялык билим берүүнүн технологиялары кафедрасында аткарылды.

Илимий жетекчи: **Муратов Абдыкерим Жаркынбаевич,**
педагогика илимдеринин доктору, профессор,
И.Арабаев атындагы Кыргыз мамлекеттик
университетинин педагогика кафедрасынын
профессору

Расмий оппоненттер: **Батаканова Светлана Топчуевна,**
педагогика илимдеринин доктору, профессор,
К.И.Скрябин атындагы улуттук агрардык
университетинин проректору

Абдырасулова Элмира Кыдырмаевна,
педагогика илимдеринин кандидаты, доцент,
И.К.Ахунбаев атындагы Кыргыз мамлекеттик
медициналык академиясынын кыргыз тили
кафедрасынын башчысы

Жетектөөчү мекеме: Жалал-Абад мамлекеттик университетинин
башталгыч билим берүүнүн теориясы жана
методикасы, педагогика жана психология,
кафедралары.
Дареги: 7156000, Кыргыз Республикасы,
Жалал-Абад шаары, Эркиндик көчөсү , 51.

Диссертациялык иш 2019-жылдын 22-ноябрында саат 15.30да И.Арабаев атындагы Кыргыз мамлекеттик университетинин, Ж.Баласагын атындагы Кыргыз улуттук университетинин жана Кыргыз билим берүү академиясынын алдындагы педагогика илиминин доктору (кандидаты) жана психология илимдеринин кандидаты окумуштуулук даражасын изденип алуу боюнча уюштурулган Д 13.18.580 диссертациялык кеңешинин жыйынында корголот. Дареги: 720023. Бишкек шаары, 10-кичи району, Саманчин көчөсү, 10 а

Диссертациялык иш менен И.Арабаев атындагы КМУнун (Бишкек шаары, Раззаков көчөсү, 51), Ж.Баласагын атындагы КУУнун (Бишкек шаары, Фрунзе көчөсү, 547) жана КББАнын (Бишкек шаары, Эркиндик проспекти, 25) илимий китепканаларынан жана <http://arabaev.kg/do.kg> сайтынан таанышууга болот.

Автореферат 2019-жылдын 22-октябрында таркатылды.

Диссертациялык кеңештин окумуштуу катчысы,
педагогика илимдеринин кандидаты, доцент:

Омурбаева Д.К

ИЗИЛДӨӨ ИШИНИН ЖАЛПЫ МҮНӨЗДӨМӨСҮ

Изилдөөнүн актуалдуулугу. XX кылымдын 90-жылдарында Кыргыз Республикасы эгемендүү мамлекет болгон соң, ал мамлекеттин өзүнүн улуттук тилин, улуттук тарыхын жана улуттук менталитеттерин чагылдыруучу предметтерди окуу планына киргизүү процесси активдүү башталды. Мына ушул багытта орто мектептин бүтүрүүчү класстарында 18 саат көлөмүндө кыргыз адабияты предметинин курамында атайын «Манас таануу» бөлүмү, анын уландасы катары өлкөдөгү бардык жогорку жана орто окуу жайларына окутуу тилине жана формасына карабастан «Манас таануу» дисциплинасы киргизилди. Алардын мазмунун «Манас» эпосунун сюжетин жана композициясын, образдарын, изилденишин жана жарыяланышын, варианттарын, тарбиялык маанисин, тарыхый ордун, эл турмушу менен байланышын үйрөтүү түзүп, эпостун идеялык, руханий, эстетикалык кудурет-күчүн азыркы жаштарга жеткирүү милдети коюлган.

«Манас» эпосун жазып алуу, изилдөө XIX кылымдын II жарымынан башталат (Ч. Валиханов, В.В. Радлов), советтик учурда – XX кылымдын 30-жылдарында активдүү улантылгандыгы менен дал ошол чыгарманын айынан бир топ интеллигенция өкүлдөрү репрессияга дуушарланып, 1952-жылдагы «Манас» эпосунун элдүүлүгү тууралуу конференциядан кийин бул чыгарманы изилдөөчүлөрдүн жолу ачылып, адабият таануу багытында Э.Абдылдаев, А.Акматалиев, К.Асаналиев, М.Борбугулов, А.Жайнакова, Р.З.Кыдырбаева, К.Кырбашев, М.Мамыров, С.Мусаев, Р.Сарыпбеков, О.Сооронов ж.б. манаस्ताануучулар илимий эмгектерин жаратты. Эпостогу педагогикалык идеялар советтик этнопедагог Г.Н.Волков тарабынан ар тараптуу изилденип, эл аралык деңгээлде баалуу ойлор айтылган. Ал «Манас» эпосун чуваш тилине которгон жана анын ар бир сабы айкын педагогикалык мүнөзгө ээ экендигин белгилеген. Кыргызстанда этнопедагогикалык аспектиде Г.Абдымомунова, А.Алимбеков, Ф.Баитова, С.Иптаров, А.Муратов, Т.Ормонов ж.б. окумуштуулар тарабынан изилденсе, «Манас таануу» курсу боюнча С.Байгазиев, Т.Бакчиев, С.Бегалиев, Б.Исаков, К.Калчакеев, Т.Танаев, Г.Орозова, Ж.Орозобекова ж.б. педагог-методисттер окуу программаларын түзүп, окуу китептерин жана окуу колдонмолорун жазышты. Бирок бул изилдөөлөрдө «Манас таануу» курсун колледжерде, анын ичинде медициналык колледждерде окутуу проблемасы атайын каралган эмес.

«Манас таануу» дисциплинасы жогорку окуу жайларынын алдындагы педагогикалык, техникалык, теологиялык, экономикалык, укук таануучулук ж.б. адистиктер менен катар эле медициналык адистикке даярдоочу

колледждерде да окутулуп келе жатат. Мисалы, эгемендүүлүк жылдарында Кыргызстандын түштүк аймагындагы ОшМУнун, К-ӨУнун, ЖАМУнун медколледждери, алар менен бирге эле мурдагы советтик учурдагы медициналык училищалары азыр Кызыл-Кыя, Ош шаарларында медколледждерге айланган. Ошол окуу жайларынын баарында «Манас таануу» дисциплинасы үйрөтүлөт.

«Манас таануу» курсунун окутуунун теориялык-методологиялык базасы түзүлүп, методикалык системасы практикалык багытта изилденип жатканы менен аталган курсту конкреттүү багытта – медициналык колледждерде окутуу технологиялары, тилекке каршы, ырааттуу изилдөөгө алынган эмес.

Анын башкы себептери жана карама-каршылыктары төмөнкүлөр: аталган дисциплина он жылдан ашык убакыттан бери окутулуп келе жатса да, окуу программаларынын, окуу китептеринин, методикалык колдонмолордун өз деңгээлинде жазылбагандыгы; бул багытта алдыңкы иш тажрыйбалардын үйрөнүлбөгөндүгү жана жыйынтыкталбагандыгы; «Манас» эпосунда элдик медициналык билимдер жана тажрыйбалар кеңири чагылдырылган болсо да, аларды болочок медиктерге үйрөтүүнүн жолго коюлбагандыгы; эпосто руханий, педагогикалык баалуу казыналар болсо да, аларды азыркы жаштарды тарбиялоого колдоно албагандыгыбыз; болочок медицина адистерин колледждерде «Манас» эпосу аркылуу этномаданий, коммуникативдик, этнопедагогикалык негизде компетенттүүлүктөрүн калыптандыруу боюнча даярдоо проблемасынын теориялык жактан жеткиликтүү изилденбегендиги жана бул курсту окутуу багытында мамлекеттик стандартка ылайык келүүчү методикалык сунуштардын өз деңгээлинде иштелип чыкпагандыгы ж.б.

Жогоруда белгиленген карама-каршылыктарды чечүү изилдөөнүн **проблемасын** аныктап, темабызды **«Манас таануу» курсун колледждерде окутууну этнопедагогикалык негизде өркүндөтүү»** деп атадык.

Теманын ири илимий программалар (долбоорлор) же негизги илимий-изилдөө иштери менен байланышы. Диссертациялык изилдөөнүн темасы «Кыргыз Республикасынын жарандарын, жаш муундарын рухий-адептик, патриоттук жактан тарбиялоо концепциясына» жана Ош мамлекеттик университетинин медициналык колледжинин 2013-2018-жылдардагы илимий изилдөө иштеринин тематикалык планына кирет.

Изилдөөнүн максаты: Медициналык колледждерде окутулуучу «Манас таануу» дисциплинасын этнопедагогикалык негизде окутуунун

методикасын теориялык жактан негиздөө жана иштеп чыгуу, аларды педагогикалык тажрыйбада натыйжалуулугун аныктоо.

Изилдөөнүн милдеттери:

1. «Манас таануу» дисциплинасы боюнча илимий-теориялык адабияттарды талдоо аркылуу бул курстун ааламдашуу доорундагы функцияларын, аталган дисциплинанын жаштарды окутуп тарбиялоодогу маанисин жана ордун аныктоо.
2. «Манас таануу» дисциплинасын окуп-үйрөнүүнүн тарыхына жана анын изилденишине талдоо жүргүзүү, курсту колледждерде этнопедагогикалык негизде окутуунун методологиялык таянычтарын көрсөтүү.
3. Медициналык колледждерде «Манас таануу» дисциплинасынын мазмунун аныктоого коюлуучу талаптарды иштеп чыгуу жана аларды илимий жактан негиздөө, окуу материалдарынын педагогикалык шарттарын, окутуунун дидактикалык принциптерин, студенттерди ээ кылуучу коммуникативдик жана этнопедагогикалык, этномаданий компетенттүүлүктөрдү аныктоо.
4. Медициналык колледждерде «Манас таануу» курсун окутууда студенттердин этнопедагогикалык түшүнүктөрүн калыптандыруунун жолдорун, ыкмаларын, методикалык өзгөчөлүктөрүн, технологияларын иштеп чыгуу, алардын натыйжалуулугун аныктоо үчүн педагогикалык тажрыйбаларды жүргүзүү, алардын жыйынтыктарын талдоо жана практикага сунуштоо.

Изилдөөнүн жүрүшүндө төмөнкүдөй божомолдор коюлду жана текшерилди. Медициналык колледждерде «Манас таануу» дисциплинасын окутуунун методикасын дагы өркүндөтүүгө болот, эгерде: окутуу процессинде фольклордук чыгармалардын ааламдашуу доорундагы маани-маңызына, ордуна басым жасалса; «Манас таануу» курсун медициналык колледждерде этнопедагогикалык негизде окутууда дүйнөлүк эпосторду окутуунун методологиялык негиздери, тажрыйбалары туура табылып, аныкталып, практикада колдонулса жана проблеманын изилденишине анализ жүргүзүлүп, анын жыйынтыктары эске алынса; медициналык колледждерде «Манас таануу» дисциплинасынын мазмуну туура аныкталып, окутуунун педагогикалык шарттары, дидактикалык принциптери, жалпы методикалык өзгөчөлүктөрү, студенттер ээ болуучу компетенттүүлүктөр илимий жактан негизделсе; «Манас таануу» курсун окутууда студенттердин этнопедагогикалык түшүнүктөрүн калыптандыруунун жолдору, ыкмалары, каражаттары оптималдуу табылып, педагогикалык тажрыйбалар майнаптуу жүргүзүлүп, алардын жыйынтыктары туура талданса; педагогикалык

эксперименттин жүрүшүндө иштелип чыккан ыкмалардын натыйжалуулугун аныктоо жана иш жүзүндө аларды ишке ашыруу боюнча сунуштарды иштеп чыгуу.

Изилдөөнүн илимий жаңылыгы: Колледждерде «Манас таануу» курсун окутуунун методикасы адабият таануу, педагогика, психология илимдеринин соңку жетишкендиктерине негизделип алгачкы жолу иштелип чыкты; аталган курсту колледждерде окутуунун тарыхы, жалпы абалы, проблемалары, өзгөчөлүктөрү талданып, ырааттуулукка келтирилди; «Манас таануу» курсун колледждерде этнопедагогикалык негизде окутуунун натыйжалуу методдору, жолдору жана каражаттары аныкталды; майнаптуу деп аталган методикалык ыкмалар жана окутуу технологиялары тажрыйбадан өткөрүлүп, практикага сунушталды.

Изилдөөнүн практикалык мааниси: «Манас таануу» курсун колледждерде окутуу боюнча материалдар, методикалык сунуштар, технологиялар окуу программаларын, окуу китептерин, методикалык колдонмолорду өркүндөтүп түзүүдө, университеттерде курстук, дипломдук, магистрдик иш жаздырууда, жалпы эле техникалык жана гуманитардык багыттагы колледждердин окутуу технологияларын этнопедагогикалык негизде жаңылоодо көмөк көрсөтүшү мүмкүн.

Коргоого сунуш кылынуучу жоболор:

1. Медициналык колледждерде «Манас таануу» курсун окутуу болочок медицина кызматкерлеринин дүйнөгө көз карашын калыптап, алардын руханий, эстетикалык табитин өстүрүүгө жардам берет. Ошондой эле, медициналык колледждерде «Манас таануу» дисциплинасын окутууда кыргыз элинин этникалык педагогикасы менен тааныштыруу студенттердин этномаданий компетенттүүлүгүн жогорулатууга көмөк көрсөтөт.

2. Курстун мазмунун үйрөтүүдө жалпы дүйнөлүк педагогика илими иштеп чыккан теориялык, методологиялык негиздерге, дидактикалык принциптерге таянуу менен «Манас» эпосунун текстин жана эпос изилдөөчүлөрдүн пикирлерин системалуу пайдаланып туруу студенттердин билим жана тарбия алуусунун жеткиликтүүлүгүнө, натыйжалуулугуна шарт түзөт, окутуу процессинде «Манас» эпосунун текстин жана эпос изилдөөчүлөрдүн пикирлерин системалуу пайдаланып туруу сабактын оптималдуулугун жогорулатат. «Манас» эпосун тереңдетип, интеграциялап үйрөтүү, инновациялык технологияларды пайдалануу студенттердин чыгармачылыгын өстүрүүгө, билимдерин системалаштырууга жана адабий, тилдик-коммуникативдик компетенттүүлүктөрүн калыптандырууга педагогикалык шарттарды даярдайт.

3. Илимий негизге таянылып жүргүзүлгөн педагогикалык тажрыйбалардын жыйынтыктары иштин божомолунун ырастыгын далилдейт жана медициналык багыттагы колледждерде аталган курсту окутууну этнопедагогикалык негизде өркүндөтүүгө өбөлгө түзөт ж.б.

Издөнүүчүнүн жекече салымы: Колледждерде «Манас таануу» курсун окутуунун натыйжалуу технологиялары өзү тарабынан изилденген жана табылган; колледждерде «Манас таануу» дисциплинасын окутуунун тарыхы, өзгөчөлүктөрү, изилдөөнүн абалы жеке иликтөөлөрүнө негизделип аныкталган; аталган дисциплинаны үйрөтүүнүн салттуу жана жаңы технологиялары өзү тарабынан иштелип чыгып, окутуучуларга сунушталган; ал сунуштардын натыйжалуулугу жеке өзү тарабынан жүргүзүлгөн педагогикалык тажрыйбада жана илимий эмгектерде далилденген ж.б.

Диссертациянын жыйынтыктарынын толук жарыяланышы: Илимий иштин негизги материалдары жана анын сунуш-жоболору КР ЖАК талап кылган РИНЦ статусу бар 3 жана 4 чет өлкөлүк журналда жана Кыргызстандагы 9 илимий журналда чагылдырылды.

Диссертациянын көлөмү жана түзүлүшү: Эмгектин негизги бети – 154, пайдаланылган адабияттардын тизмеси – 339, таблицалар – 10, сүрөттөр – 4, тиркемелер – 6.

ИЗИЛДӨӨНҮН НЕГИЗГИ МАЗМУНУ

Биринчи бап «Манас таануу» курсун медициналык колледждерде окутууну этнопедагогикалык негизде өркүндөтүүнүн жалпы маселелери жана проблеманын изилденишине обзор» деп аталат жана анын *«Ааламдашуу доорунда жаштарды «Манас» эпосундагы идеялар менен тарбиялоонун мүмкүнчүлүктөрү»* деген бөлүмүндө ХХ кылымдын II жырымынан тартып, адамзат жаңы доорго киргени, маалыматтык технологиялар тез темп менен тарап, «массалык маданият» байыртадан келе жаткан улуттук асыл-нарктарды сүрүп чыкканы айтылат. Диссертациянын ушул бабынын 2-бөлүмүндө «Манас таануу» дисциплинасын окутууну этнопедагогикалык негизде өркүндөтүүгө теориялык-методологиялык негиз түзүп берүүчү манас таануу илиминин пайда болушу, калыптанышы талдоого алынат, окутуу проблемасынын изилденишине обзор берилип, изилдөөнүн методологиялык негиздери чагылдырылат. Бул илим адабият таануунун «Манас» эпосун жыйноо, бастыруу, элге жайылтуу, изилдөө менен байланышкан бөлүгү болуп, эпостун чыгыш доорун, идеясын жана темасын, образдарын, сюжетин жана композициясын, башка элдердин эпостору менен типологиялык байланышын, манасчылардын айтуучулук өзгөчөлүктөрүн,

варианттарынын идеялык-көркөмдүк бөтөнчөлүктөрүн, эпостун тарых менен байланышын ж.б. проблемаларын изилдейт.

Манас таанууда биздин илимий изилдөөгө байланыштуу эки чоң багыт катар өнүгүп келет: *биринчиси* – эпостогу элдик педагогикалык идеяларды таап чыгуу жана аларды азыркы жаштарды тарбиялоого колдонуунун технологияларын көрсөтүү; *экинчиси* – «Манас» эпосун билим берүү мекемелеринде окутуу проблемасы. Бул багытта «Манас» эпосун этнопедагог окумуштуулар изилдөөгө алган. Жогорку окуу жайлары үчүн жазылган педагогиканын жана билим берүүнүн теориясы, тарыхы боюнча окуу китептеринде кыргыз эл педагогикасы боюнча обзор берүүдө сөзсүз түрдө улуу мурасты аттап кете алышкан эмес. Ага А.Э.Измайлов, Б.Апышов, М.Рахимова жана Т.Панкова менен А.Калдыбаева, А.Алимбеков, Н.А.Асипова, К.Кыдыралиев ж.б. педагог окумуштуулардын кайрылгандыгы мисал боло алат. С.Байгазиев «Манас» эпосундагы балдарды тарбиялоо, мекенчилдик идеялары, руханий-эстетикалык философиясы, «Манас таануу» курсун окутуу проблемалары боюнча ондон ашык китеп жазды. Бул эмгектер биздин тема үчүн методологиялык-теориялык багыттарды ачып берди. Кыргыз элдик оозеки чыгармачылыгындагы фольклордук чыгармалардын таалим-тарбиялык концепциялары жана аларды азыркы жаштарды адептик, руханий, эстетикалык жактан тарбиялоодо колдонуунун технологиялары тууралуу С.Рысбаев диссертация жана монография жазып, кеңири багытта илимий изилдөө жүргүзгөн. А.Муратов этнопедагог жана кыргыз адабиятын окутуу методикасы боюнча адис катары «Манас» эпосундагы тарбиялык идеялар, элдик билимдер боюнча монографияларды жана макалаларды жазды. «Манас» эпосундагы педагогикалык идеялар боюнча Г.А.Акимкулованын, Г.Абдымомунованын, Ф.Баитованын диссертациялары корголду.

Иште жогорудагы эмгектердин манас таануу илиминдеги орду белгиленет.

«Манас таануу» курсун колледждерде окутууну этнопедагогикалык негизде өркүндөтүүнүн жалпы өзгөчөлүктөрү, учурдагы проблемалары» деген параграфта адегенде Кыргыз Республикасынын билим берүү уюмдарынын ар түрдүү формаларында «Манас» эпосун окутуунун мазмуну, ченеми жана технологиялары таблица түрүндө чагылдырылды. Андан соң медициналык колледждерде окутуу проблемасына мүнөздөмө берилет. Жалпы билим берүүчү орто мектептин 11-классындагы «Манас таануу» курсунун программасынан жана башка окуу жайларынын программаларынан айырмаланып, медициналык колледждин программасына лекция

формасында сегизинчи темада 2 саат, семинардык сабактарда төртүнчү темада 2 саат «Манас доорундагы медицина» деген тема киргизилген. Биз иштеген ОшМУнун медициналык колледжинин талабы боюнча болочоктогу медициналык кызматкерлер салттуу медицинанын кандай болгондугун билүүлөрү керек. Биздин изилдөөлөр боюнча 4 жылдан бери колледжге келип кирген студенттердин 80-90%ы «Манас» эпосунун ичинде элдик дарыгерчиликке байланыштуу маалыматтар бар экендигин билишпейт. Биз «Манас таануу» дисциплинасында «Манас доорундагы медицина» деген тема киргизип, ал темада 2 саат улуу эпостогу элдик медициналык билимдерди талкуулайбыз, аларды азыркы илимий медицина менен салыштырабыз.

Окутууда медициналык колледждерде «Манас» эпосу чагылдырган доордогу төмөнкү нерселерде өзгөчө көрсөтүп беришибиз керек: элдик эмчилердин адамдардын дене түзүлүшүн жакшы билиши, б.а., эмпирикалык анатомиялык билимдерге жана тажрыйбаларга ээ болушу; согушка аттанаарда, же көчүп-конууда жер шартына жараша (түтөк, кан басымдын жогорулашы же түшүшү ж.б.) алдын алуу аракеттеринин көрүлүшү; элдик дарыгерлердин адистиктери (табып, эмчи, бакшы, тамырчы, аначы, сыныкчы, сөөкчү, киринечи; шакый үзгүч, кан тилгич, демчи, дарымчы, укалоочу ж.б.); элдик хирургиялык аспаптар: аштар, тинтүүр, сапсалга, бычак, картык, оңко, искек ж.б.; «Манас» эпосунда кездешкен оорулардын түрлөрү; «Манас» эпосунда кездешкен ооруларды айыктыруу үчүн колдонулган дары-дармектер (эбеп, себеп, медет, азиз, калдыркан жалбырак, куну дары, нуш дары, кайнатма кара дары, кантемир дары, кырма кызыл дары, ийсең, жуушаң, чар дары, катырма кара дары, апы-сапы ж.б.) жана алардын жасалышы, колдонулушу; эпостогу эмчилердин, дарыгерлердин, табыптардын оорулууну айыктыруу технологиялары; дары жасоо үчүн колдонулган буюмдар, алардын жасалыш жолдору; «Манас» эпосундагы элдик медициналык түшүнүктөрдүн азыркы илимий медицина менен байланыштуулугу ж.б. Ушул сыяктуу негизги түшүнүктөрдүн мазмунун ачуу, аларга мисалдарды эпостун ар түрдүү варианттарынын тексттеринен табуу, элдик медицина боюнча изилдөөлөр менен тереңден таанышуу, аталган буюмдарды жасап көрүү, сүрөтүн тартуу, музейлердеги көрүнүшү менен таанышуу ж.б. методикалык жолдор медициналык колледждерде «Манас таануу» курсун окутуунун негизги өзгөчөлүктөрүнөн болуп саналат.

Ал эми «Манас таануу» курсун медициналык колледждерде окутуунун *азыркы проблемалары* биздин аныктообуз боюнча төмөнкүлөр менен байланыштуу болду: 1. Медициналык колледждерге көбүнчө табигый

предметтерге кызыккандар кирип, алардын көбүнүн гуманитардык билимдерге, анын ичинде элдик педагогикага жана фольклорго кызыгууларынын төмөндүгү. 2. Атайын медициналык колледждер үчүн «Манас таануу» дисциплинасы боюнча окуу китебинин жазылбагандыгы. 3. Колледждерде медициналык багыттагы сабактарды окуткан медик окутуучулардын өздөрүнүн кыргыз элдик медицинасы, «Манас» эпосу боюнча билимдеринин жана маалыматтарынын жеткиликсиздиги. 4. «Манас» эпосундагы элдик медицина боюнча илимий изилдөөлөрүн дээрлик колго алынбагандыгы. 5. Жалпы коомдо элдик медицина менен илимий медицинаны каршы койгон көз караштардын басымдуулугу. 6. Медициналык колледждердин студенттерин элдик медицина өкүлдөрүнөн алыс кармоо, аларды алдамчылар катары көрсөтүү. 7. «Манас» эпосунда айтылган дары-дармектерди азыркы технологияларды колдонуп жасоо жумуштарынын колго алынбай жатышы ж.б.

Экинчи бап **«Изилдөөнүн материалдары жана методдору»** деп аталат.

Изилдөөнүн объектиси медициналык багыттагы билим алып жаткан колледж студенттеринин «Манас таануу» дисциплинасын окутуу процессинде этнопедагогикалык жактан калыптануусу болгондуктан илимий-теориялык адабияттарды үйрөнүү, анализ жана синтез, алдыңкы тажрыйбаларды жыйынтыктоо, педагогикалык эксперимент методдору менен илимий изилдөөнүн жыйынтыктары ишке ашырылды.

Изилдөөнүн предмети медициналык багыттагы колледждерде «Манас таануу» дисциплинасын этнопедагогикалык негизде окутууну заманбап талаптарга ылайык өркүндөтүүнүн методикасы болгондуктан аталган дисциплинанын мазмуну изилдөөбүздүн *негизги материалдары* да болуп эсептелет. Биздин изилдөөнүн материалы төмөнкүлөр болду: «Манас» эпосу боюнча мамлекеттик жана өкмөттүк мыйзам актылары: а) «Манас» эпосу жөнүндө Кыргыз Республикасынын мыйзамы. б) «Кыргыз Республикасынын жарандарын, жаш муундарын рухий-адептик, патриоттук жактан тарбиялоо концепциясы». в) «Манасты» мектептерде жана жогорку окуу жайларында окутуунун концепциясы». г) КР Президенти С.Жээнбековдун 2019-жылдын 31-январындагы «Манас» жана Чыңгыз Айтматов улуттук академиясын түзүү» тууралуу токтому.

Адабий-көркөм тексттер: а) С.Орозбаковдун айтуусундагы «Манас» эпосу. б) С.Каралаевдин айтуусундагы «Манас» үчилтиги («Манас», «Семетей», «Сейтек»). в) Жусуп Мамайдын айтуусундагы эпостун сегиз бөлүмүнүн ичиндеги айрым бөлүмдөрү («Манас», «Семетей», «Сейтек»). г) Тоголок

Молдонун вариантындагы «Манас» эпосу. д) Кыскартылып, бириктирилген эпостун үч бөлүмүнүн төрт китеби.

«Манас таануу» курсунун окуу программалары: а) К.И.Скрябин атындагы кыргыз агрардык университетинде Гүлбара Орозова түзгөн жана 2007-жылы басылып чыккан программа (34 саат өлчөмүнө ылайыкталган). б) Ж.Баласагын атындагы улуттук университетинен профессор Абдыкерим Абдыразаков, К.Карасаев атындагы БГУнен манасчы жана манас изилдөөчү Курманбек Жумалиев түзгөн программа. в) ОшМУнун доценти Токтош Танаев жана ЖАМУнун доценти Кубанычбек Калчакеев түзгөн программа. г) Ж.Баласагын атындагы КУУде манас таануу кафедрасынын башчысы Жылдыз Орозобекова түзгөн программа. д) Кыргыз билим берүү академиясынын вице-президенти С.Байгазиев жана Нарын мамлекеттик университетинин доценти А.Заркунов түзгөн программа. ж) ОшТУнин окутуучу Толгонай Эралиева түзгөн 72 саатка ылайыкталган программа.

«Манас таануу» курсунун окуу китептери: Орто мектептин XI класстары үчүн окуу китебинин «Манас таануу» бөлүмү (автор С.Байгазиев); «Манас наама» (автор Б.Исаков); «Манас таануу» дисциплинасын окуу китеби (С.Байгазиев «Манас таануу»); «Манас таануу» (автору Т.Бакчиев); «Введение в манасоведение» (лекциялык курс, автору Т. Бакчиев); Абакиров К. Манас таануу илиминин калыптанышы жана өнүгүшү. Экинчи баптан бир бөлүмү *«Манас таануу» курсу боюнча окуу программаларына, окуу китептерине, усулдук колдонмолорго анализ жүргүзүү»* деп аталып, курс адегенде кыргыз адабияты сабагынан бөлүнүп, атайын сабак катары Талас областынын мектептеринде III-XI класстарга «Манас сабагы» деген аталыш менен киргизилген, ал үчүн Б.Исаков «Манас сабагы» деген китебин жазып чыгарган. 1993-жылдан орто мектептердин XI класстарына жыл аягында 18 саат көлөмүндө «Манас таануу» курсу киргизилген. Премьер-министрдин 1996-жылдын 21-июлундагы «Манас» эпосун пропагандалоо жөнүндөгү» №346 токтомуна ылайык жогорку окуу жайларындагы кыргыз филологиясы эмес гуманитардык, табигый-техникалык факультеттердин студенттерине жогорку окуу жайларынын окуу пландарына 2006-жылдын 1-сентябрынан баштап, «Манас таануу» курсу 34 саат өлчөмүндө окутуу милдеттендирилген.

Окуу программаларына жана окуу китептерине анализ. Бул нормативдик документтер негизинен биринчиден, колледждердин окуу жүктөмүн эске албайт, алар университеттерге ылайыкташкан; экинчиден, окуу программаларында да, окуу китептеринде да бул же тигил адистиктердин (медицина, технология, педагогика ж.б.) адистик өзгөчөлүктөрү эске алынган эмес. Ошондуктан биринчи милдет

колледждердин ар бир багыттары боюнча окуу китептерин түзүү экендиги диссертацияда белгиленди.

Бул баптын 2-бөлүмү **изилдөөнүн методдорун** ачып берүүгө арналган. Илимий иште максатка жетүүнүн жана милдеттерди так аныктап ачып берүүнүн жолу изилдөөнүн методдору менен байланышат. Метод – таанып билүүнүн ыгы, жолу, каражаты. Педагогикалык изилдөөнүн кеңири тараган жалпы теориялык методдорун кеңири пайдаландык жана алар иште чагылдырылды. **Тажрыйбаларды талдоо жана жыйынтыктоо, аларды иште колдонуу методу** катары ОшМУнун, ЖАМУнун жана Ош К-ӨУнун медколледжеринин, Ош, Кызыл-Кыя медколледжеринин окутуучуларынын тажрыйбалары үйрөнүлдү. Ноокат районундагы «Шанкол» орто мектебинин кыргыз тили жана адабияты мугалимини А.Тайированын, ОГПИнин окутуучусу А.Р.Жороеванын иш тажрыйбалары жыйынтыкталып, диссертацияда кыскача баяндалды. **Илимий булактарды үйрөнүү методу.** Бул багытта окуу программалары, окуу китептери, хрестоматиялар үйрөнүлдү, «Манас» эпосунун басылыштары, изилдениш тарыхы талдоодон өткөрүлдү. **Изилдөөнүн эксперименталдык методдору боюнча** биздин педагогикалык эксперименттер медициналык багыттагы 5 колледжде 2013-2018-жылдарда 3 этапта өткөрүлдү. *Тажрыйба жүргүзүүчү базалар:* ОшМУнун, Ош К-ӨУнун, ЖАМУнун медколледжи, Кызыл-Кыя, Ош шаарларындагы медколледждер. Тажрыйба үч этапта жүргүзүлдү. *Биринчи – даярдоочу этапта* (2013-2014-жылдар) – тема методологиялык-теориялык аспектиден иликтөөгө алынды, б.а. методологиялык таяныч болуучу философиялык, тарыхый, теориялык-педагогикалык, илимий-методикалык, психологиялык ж.б. адабияттар үйрөнүлдү; «Манас» эпосун үйрөтүү боюнча изилдөөлөр талдоого алынып, илимий божомолу аныкталды. «Манас таануу» дисциплинасын окутуунун теориядагы жана практикадагы абалы талданды, проблемалары белгиленди. Тажрыйбага чейинки байкоо этабында медициналык колледжге окуу үчүн келген 1-курстун студенттеринен (баары – 152) анкета алып, «Манас» эпосун канчалык биле тургандыгына кызыктык, б.а., текстти өздөштүрүү деңгээлин карадык: текст өздөштүрүү деген чыгарманын идеясын, темасын, сюжетин, композициясын образдарын, каармандарын, поэтикасын, тилин талдоо деңгээли.

**Таблица 2.2.1. – «Манас» эпосунун тексттерин өздөштүрүү деңгээли
(саны жана пайызы)**

окуу жайы	баары	толук окугандар	жарым-жартылай окугандар	такыр окубагандар
ОшМУнун медколледжи	45	6 – 13,3%	28 – 62, 2%	11 – 24,4%
ОшКУУнун медколледжи	34	5 – 14,7	16 – 47,0	13 – 38,2
Кызыл-Кыя медколледжи	28	4 – 14,2	16 – 57,1	8 – 28,6
Жалал-Абад медколледжи	24	3 – 12,5	16 – 66,6	5 – 20,8
Ош медколледжи	21	5 – 23,8	9 – 42,8	7 – 33,3
баары	152 –100 %	26 – 17, 1 %	81 – 53, 2 %	45 –29, 6 %

Бул жерде көрүнүп тургандай, ОшМУнун медколледжинен 45 студент сурамжылоого катышып, алардын ичинен эпосту толук окугандар 6 студент (13,3%) болсо, 11 студент такыр окуган эмес (24,4%). Ош К-ӨУнун медколледжинде бул көрсөткүч 5 (14,7%) жана 13 (38,2%) болсо, Кызыл-Кыя медколледжинде 4 (14,2%) жана 8 (28,6%) болгон. Жалал-Абад мамлекеттик университетинин медколледжинде бул көрсөткүч 3 (12,5%) жана 5 (20,8%) болуп, Ош медколледжинде 5 (23,8%) жана 7 (33,3%) болгон. Демек, эпосту толук окугандарга караганда толук окубагандар көп экендиги аныкталды.

Жалпысынан 152 студенттин 26сы гана (17,1%) эпосту окуп чыккан болсо, 45 студент (29,6%) окуган эмес, 81 студент (53,2%) жарым-жартылай гана үзүндүлөрүн окушкан. Мындан чыгаруучу жыйынтык студенттерге эң биринчи учурда эпостун тексти менен таанышып чыгуу милдетин коюу керек болду. Жогорудагы цифралар эмне үчүн медколледждерге келип кирген студенттер «Манас» эпосунун тексти менен тааныштыгы төмөн экендигин билүүнү шарттады. Анын себептери студенттердин жоопторуна караганда төмөнкү проблемалар менен байланыштуу экендиги таблицада берилди.

Таблица 2.2.2. – «Манас» эпосунун тексттерин өздөштүрүү деңгээлинин төмөн болушунун себептери (саны жана пайызы)

	баары	китеп жетишсиз	сабактар начар болгон	тексти түшүнүү кыйын
ОшМУнун медколледжи	45	13 – 28,8	8 – 17,7	24 – 53,3
ОшКУУнун медколледжи	34	11 – 32,3	7 – 20,5	16 – 47,0
Кызыл-Кыя медколледжи	28	11 – 39,2	6 – 21,4	11 – 39,2
Жалал-Абад медколледжи	24	9 – 37,5	7 – 29,1	8 – 33,3
Ош медколледжи	21	9 – 42,85	6 – 28,5	6 – 28,6
баары	152 – 100%	53 – 34,9	34 – 22,4	65 – 42,8

Бул анкеттен аныкталгандай, жалпы медколледжердин студенттеринин «Манас» эпосу боюнча билимдеринин төмөн болушуна 152 студенттин 53 студенти (34,9%) китептердин жетишсиздигин күнөөлөсө, 34 студент (22,4%) мектепте эпосту окутуунун төмөнкү деңгээлин белгилешет, ал эми 65 студент (42,8%) эпостун текстинин түшүнүүгө кыйындыгын айтышат. Мына ушундан биз төмөнкүдөй иш жүргүзүү зарыл экендигин аныктадык:

- окуу процессин «Манас» эпосунун тексттери менен көбүрөөк камсыздоо;

- «Манас таануу» боюнча окуу китептеринин сапатын жогорулатуу;
- эпостун тексттерин комментарийлөө, адаптациялоо;
- текстти коштогон кошумча каражаттарды (манасчылардын жандуу үнү, сүрөттөр, фильмдер ж.б.) сабактарда колдонуу ж.б.

Жогорудагыдай жыйынтыкка жетишүү үчүн биз төмөнкүдөй иштердин жүргүздүк:

- студенттерден анкета алдык;
- студенттердин жазуу жумуштарын талдадык;
- студенттерден тест тапшырмаларын алдык ж.б.

Андан кийин тажрыйба жүргүзүүчү топторду тандадык, алардын окутуучуларын белгиледик.

Эксперименттин 2-этабында (2014-2016-жылдар) «Манас таануу» дисциплинасын окутуунун компоненттери, мазмундук-структуралык модели иштелип, тажрыйбага коюлду. Курсту окутуунун дидактикалык принциптери, технологиялары иштелип чыкты.

Ушул этапта медициналык колледждерде «Манас таануу» дисциплинасын окутуунун моделин түздүк. Моделде көрсөтүлгөн натыйжаларга жетишүү үчүн эксперименталдык топторго төмөнкүдөй иш-аракеттерди сунуш кылдык: окуу программасына айрым тереңдетүүлөрдү коштук; окуу китептерине айрым тереңдетүүлөрдү коштук; сабактарды кошумча материалдар менен жабдыдык; окутуунун интерактивдүү технологияларын сунуштадык; эпостун тексттин талдоо иштерин өтө активдештирдик; «Манас» эпосунан үзүндүлөрдү ар бир сабакта уктуруп турдук; манасчылардын өмүр баяны, эскерүүлөрү менен тааныштырдык; энциклопедиялык багыттагы «Манас», «Сагымбай», «Саякбай», «Манас сөздүгү» китептерин кеңири пайдаландык; адабий-тарыхый изилдөөлөрдү колдондук; алдыңкы тажрыйбалардын үйрөнүп, алардын оң жактарын өзүбүз жана экспериментатор мугалимдер пайдаланды; сабактарды заманбап технологиялар менен жабдыдык ж.б. Мына ушул аракеттер биздин ишибиздин оптималдуу болушуна педагогикалык шарттарды түзүп берди.

Педагогикалык эксперименттин үчүнчү – *жыйынтыктоочу этабында*, 2016-2018-жылдарда тажрыйбалар аягына чыгарылды, корутундулары талдоого алынды. Бул жылдарда «Манас таануу» курсун өздөштүрүү боюнча студенттердин компетенттүүлүктөрүнүн деңгээли тажрыйба жана байкоо топтору өз-өзүнчө аныкталды. Аларга өзгөчө методикалык сунуштар, тереңдетилген тапшырмалар берилди, ар түрдүү библиографиялык маалыматтар жана окуу китептери пайдаланылды; окуган китептерине аннотация жазышты; өз ойлорун манастануучулардын пикирлери менен салыштырышты; илимий булактарды конспектилешти; реферат, эссе, дил баян жазышты; көркөм, документалдык кинолорду көрүп, аларды талдашты, «Манас» эпосунан үзүндү окушту, «Манас» эпосу боюнча телекөрсөтүүлөрүн көрүп, талкуулап турушту; эпостун негизинде тартылган сүрөттөр менен таанышты ж.б. Жогорудагыдай илимий-методикалык ишмердүүлүктөрдөн кийин эксперименттин жыйынтыгын чыгардык.

Таблица 2.2.3. – «Манас» эпосун өздөштүрүү боюнча эксперименттин жыйынтыгында студенттердин жалпы деңгээли (саны жана пайызы)

окуу жайы	баары	жогорку		орто		төмөнкү	
		б.т.	т.т.	б.т.	т.т.	б.т.	т.т.
ОшМУнун медколледжи	45	11 24,4	17 37,7	22 48,8	20 44,44	12 26,6	8 17,7
ОшКУУнун медколледжи	34	9 26,5	12 35,3	15 44,1	15 44,1	10 29,4	7 20,6
Кызыл-Кыя медколледжи	28	8 28,6	11 39,3	11 39,3	10 35,7	9 32,1	6 21,4
Жалал-Абад медколледжи	24	7 29,2	10 41,7	10 41,7	9 37,5	7 19,2	5 20,8
Ош медколледжи	21	6 28,6	8 38,1	9 42,8	8 38,1	6 28,6	5 23,8
баары	152 – 100 %	41 26,9	58 38,1	67 44,1	62 40,8	44 28,9	31 20,4

Таблицадан көрүнүп тургандай, медициналык колледждерде жалпы 152 студенттин ичинен ОшМУнун медколледжинде жогорку деңгээлге жетишкендер байкоо тобунда 11 (24,4 %) болсо, тажрыйба тобунда 17 (37,7%) болуп, айырма 13,3%ды түздү, ошол эле учурда төмөнкү деңгээл байкоо тобунда 12 (26,6 %) болсо, тажрыйба тобунда 8 (17,7%) болуп, айырма 8,9%ды түздү. Демек, тажрыйба тобунда төмөнкү деңгээл азайып, жогорку деңгээл көбүрөөк болду. Башка окуу жайларынын көрсөткүчү да жогорудагы таблицада чагылдырылды. Ал эми жалпы окуу жайларынын орточо көрсөткүчүндө жогорку көрсөткүч тажрыйба тобунда 58 студент (38,1%) болсо, байкоо тобунда 41 (26,9%) болуп, тажрыйба тобундагылар байкоо тобуна караганда 11,2%га жогору көрсөткүчкө жетишкен. Ошол эле учурда тажрыйба тобунда төмөнкү деңгээл байкоо тобуна караганда 8,5%га аз болгон.

Студенттердин өздөштүрүүлөрүн аныктоо үчүн берилген суроолор жана тапшырмалар: 1. «Манас» эпосунун жазылып алыныш тарыхы. 2. «Манас» эпосунун изилдениши: Европада, Орусияда, СССРде, Кыргызстанда ж.б. 3. «Манас» эпосунун элдүүлүгү тууралуу конференциянын мааниси. 4. Манасчылар жана алардын варианттарынын өзгөчөлүктөрү. 5. Эпостун ар бир бөлүмүнүн сюжети. 6. Баатырдык үйлөнүү, жар издөө салттары. 7. «Чоң

казат» бөлүмүнүн мааниси. 8. Баатырлардын минген аттары. 9. Баатырлардын курал-жарактары. 10. Эпостогу архаизмдер ж.б.

Студенттердин өздөштүрүүлөрүн баалоо критерийлери: эпосун мазмунун түшүнүүсү; образдарды талдай билиши; каармандардын иш-аракетине баа бериши; тилдик талдоо; дил баян, эссе жаза билиши; эпосту угуп, түшүнүп, түшүнгөнүн өз сөзү менен айтып бериши; медициналык түшүнүктөрдү талдоосу; тема боюнча дискуссиялардагы активдүүлүгү ж.б.

Демек, биздин методикалык сунуштарыбыз 8,5%га натыйжасын берди деп эсептедик. Жогорудагы таблицаларды салыштырып анализдөө «Манас таануу» дисциплинасын медициналык колледждерде окутууда биздин сунуш кылган методикалык ыкмалар жана каражаттар аркылуу студенттердин билим сапатын жогорулатууга мүмкүн экендиги тастыкталды.

Үчүнчү бап «Колледж студенттерине «Манас таануу» курсун окутууну этнопедагогикалык негизде өркүндөтүүнүн илимий-методикалык негиздери» деп аталат, анын *«Студенттердин этнопедагогикалык компетенттүүлүктөрүн калыптандырууда «Манас» эпосунун ролу»* деген бөлүгүндө «этно», «этномаданий компетенттүүлүк», «этнопедагогика», «этнопедагогикалык негиз» деген түшүнүктөргө аныктама берилет. Бул – улуттун кылымдардын бери топтоп келген балдарды тарбиялоо, аларга эмпирикалык билимдерди жана тажрыйбаларды үйрөтүү салттары, б.а. улуттук тарбия. Анын этнопедагогикалык негиздери: улуттук жүрүш-туруш, улуттук тил, кыргыз элинин салты, жөрөлгөлөрү аркылуу балдарды тарбиялоо. Студенттердин этнопедагогикалык компетенттүүлүктөрүн калыптандырууда «Манас» эпосунун ролун аныктоо үчүн андан ары «компетенттүүлүк» түшүнүгүнүн мааниси такталган. «Манас таануу» дисциплинасын окутуу процессиндеги студенттер ээ болуучу этномаданий булактар көрсөтүлөт. Студенттер «Манас таануу» курсун окуп-үйрөнүү процессинде этнотилдик, этноэтикеттик, этнопедагогикалык, этномедициналык этноэкономикалык, этнографиялык, маданий баалуулуктарга ээ болот, аларга ээ болуу үчүн окутуучу менен окуу каражаттарынын (көркөм текст, окуу программасы, окуу китеби, аудио жана видео каражаттары, кошумча илимий жана методикалык эмгектер ж.б.) биримдиктеги таасирин алууга тийиш. Этномаданий билим берүүнүн башкы максаты – алардын этномаданий компетенттүүлүгүн калыптандыруу, ал болсо мындай деңгээлден турат: этнофилологиялык (элдик тил, элдик оозеки чыгармачылык, оозеки сөз өнөрү); этнокөркөм чыгармачылык (элдик айтыш, элдик ыр-күү, элдик бий, чечендик өнөр, кол өнөрчүлүк ж.б.); этно жүрүш-туруш (бул элдик чарбалык-экономикалык жана тиричиликтик

ишмердүүлүктө, салттарда, ырасымдарда, үрп-адаттарда, элдик оюн-зооктордо көрүнүүчү этноэтикеттин, этнопсихологиянын жана этнопедагогиканын стеротиптери); этно көз караштык (динде, мифологияда из калтырган адамдардын жаратылыш жана дүйнө тууралуу илимий эмес, эмпирикалык ой жүгүртүүлөрү).

Диссертацияда кыргыз эл педагогикасындагы ата жана бала түшүнүгүн этномаданий негизде «Манас» эпосунун мисалында студенттерге жеткирүү технологиялары, кыргыз эл педагогикасындагы болочоктогу баатыр баланын калыптануу процессин студенттерге үйрөтүү технологиялары, «Манас» эпосунун сюжетин этнопедагогикалык аспектиде тааныштыруунун кийинки этабында чыгармадагы Манастын бала чагын көрсөтүү менен байланышат. Кыргыз элинин этномаданий түшүнүгүндөгү мекенчилдик идеясын «Манас» эпосунун мисалында студенттерге жеткирүү технологияларын ишке ашыруу үчүн диссертацияда көптөгөн мисалдар келтирилет. Мына ушул концепциянын идеяларын жүзөгө ашыруу үчүн медициналык колледждерде «Манас таануу» курсун окутууда студенттердин этномаданий компетенттүүлүктөрүн калыптандырууга өзгөчө мүмкүнчүлүктөр бар экендиги белгиленип, аларга төмөнкүлөр көрсөтүлөт: эпосто кыргыздардын байыркы доордон азыркы күнгө чейинки эл турмушунун ар тараптуу чагылдырылышы; эпостун текстинде элдик акылмандуулуктун берилиши; чыгармада элдик салттардын, жөрөлгөлөрдүн кеңири көрсөтүлүшү; «Манас» эпосуна элдик рухтун өтө бекем синдирилиши; чыгарманын аябагандай бай жана көркөм элдик тил менен айтылышы; манасчылардын элдик педагогдор болгондугу ж.б.

Экинчи бөлүк *«Медициналык багыттагы колледждерде «Манас таануу» курсун окутуунун дидактикалык принциптери жана методикалык өзгөчөлүктөрү»* деп аталып, анда дидакт окумуштуулар аныктаган акыл-эстүүлүк жана аң-сезимдүүлүк, көрсөтмөлүүлүк, системалуулук жана ырааттуулук, бышыктык, жеткиликтүүлүк, теориянын практика менен байланышы, тарыхка кайрылуу, улануучулук, гумандуулук принциптерине илимий мүнөздөмөлөр берилип, кайсыл принцип эпосту окутууда кандайча ишке ашырылгандыгы көрсөтүлөт. Мындай принциптерди ишке ашыруу, окутуу процессинде колдонуу бир нече факторлорго байланыштуу: окутуучунун илимий дидактика боюнча билимине, компетенттүүлүгүнө; кайсыл учурда кандай дидактикалык принциптерге таянуу керектигин аңдап билүүсүнө; окутуучу менен студенттин чыгармачылык иш-аракеттеринин биримдигине ж.б.

«Манас» эпосунун негизиндеги курсту окутууда студенттердин этнопедагогикалык түшүнүктөрүн калыптандыруунун технологиялары» деген 3-бөлүктө бир нече технологияларды көрсөттүк. Биринчи технологиялар топтому – интернет материалдарына негиздеп, манасчылар (С.Орозбаков, С.Каралаев) тууралуу фактыларды изилдеп, үйрөнүп, башка манасчылар тууралуу ошондой материал даярдоо. Экинчи технологиялар топтому – «Манас» таануу курсун башка дисциплиналардан берилүүчү илимий билимдер менен интеграциялоо.

Биздин «Манас таануу» курсубуз медициналык колледждерде окутулуп жаткандыктан медициналык багыттагы илимий-билимдер менен интеграциялоону диссертацияда таблица түрүндө көрсөтүп бердик.

«Эпостогу образдарды этнопедагогикалык багытта талдоо» аттуу параграфта сабак процессинде Манастын образын этнопедагогикалык негизде талдоонун технологияларын сунуштадык. Семинардык сабактардын жүрүшүн практикалык багытта ачып бердик, өз тажрыйбабызды жайынтыктадык.

Жыйынтыктар жана практикалык сунуштар

Биздин диссертациялык изилдөө «Манас таануу» дисциплинасын медициналык багыттагы колледждерде окутуу проблемасына арналуу менен окутуучулардын адабий-теориялык, кесиптик компетенттүүлүгүн, чыгармачылык ишмердүүлүгүн жогорулатууга жардам берет, аталган курсту үйрөтүү процессинде окутуучулардын методикалык ишмердүүлүгүн өнүктүрүүгө көмөк көрсөтөт.

Диссертацияда мына ушул максатты ишке ашыруу менен изилдөөбүздөн төмөнкүдөй *жалпы жыйынтыктарды* чыгардык:

Биринчи милдет «Манас таануу» дисциплинасы боюнча илимий-теориялык адабияттарды талдоо аркылуу бул курстун ааламдашуу доорундагы функцияларын, аталган дисциплинанын жаштарды окутуп тарбиялоодогу маанисин жана ордун аныктоо болгондуктан, ага ылайык «Манас» эпосунун азыркы ааламдашуу доорундагы массалык маданияттын таасиринде турган кыргыз балдарына таалим-тарбиясы канчалык зарыл экендигин, алардын мекенчил, адептүү инсан болуп калыптанышында, эне тилин өздөштүрүүсүндө бул чыгарманын баа жеткис ролу бар экендигин көрсөттүк. Аталган проблеманы көрсөтүү үчүн педагог-окумуштуулардын, адабият таануучулардын, психологдордун, маданият өкүлдөрүнүн пикирлерине таяндык жана ал пикирлерди эмгекте чагылдырдык.

Экинчи милдет «Манас таануу» дисциплинасын окуп-үйрөнүүнүн тарыхына жана анын изилденишине талдоо жүргүзүү, курсту колледждерде

этнопедагогикалык негизде окутуунун методологиялык таянычтарын көрсөтүүгө арналгандыктан, аталган курсту окуп-үйрөнүүнүн кыска тарыхына обзордук экскурс жасалды, окуу программалары, окуу китептерди каралды, темабызга тиешелүү көптөгөн окумуштуулардын эмгектерине анализ берилди, изилдөөгө алган илимий темага ылайык философиялык, адабият таануучулук, педагогикалык багыттагы методологиялык эмгектерди тарыхый-хронологиялык тартипте анализдеп чыктык.

Үчүнчү милдет медициналык колледждерде «Манас таануу» дисциплинасынын мазмунун аныктоого коюлуучу талаптарды иштеп чыгуу жана аларды илимий жактан негиздөө, окуу материалдарынын педагогикалык шарттарын, окутуунун дидактикалык принциптерин, студенттерди ээ кылуучу компетенттүүлүктөрдү аныктоо болгондуктан аталган курстун программалары салыштырылды, окутуунун дидактикалык принциптери кайсыл учурда кандайча ишке ашырылгандыгы конкреттүү мисалдардын негизинде көрсөтүлдү. Студенттердин этномаданий, тилдик-коммуникативдик компетенцияларын жогорулатуунун салттуу жана инновациялык технологияларын «Манас таануу» дисциплинасын медициналык колледждерде окутууну этнопедагогикалык негизде өркүндөтүүнүн мисалында практикага сунушталды.

«Манас таануу» дисциплинасынын медициналык колледждерде окутууну этнопедагогикалык негизде өркүндөтүүнүн технологияларын иштеп чыгып, аларды экспериментте сынактан өткөрүү диссертациябыздын **төртүнчү милдети** болуп, бул милдетти аткаруу үчүн аталган дисциплинаны окутуунун ар түрдүү ыкмаларын, жолдорун, каражаттарын сунуш кылдык, аларды колдонуу үчүн медициналык колледждердин окутуу процессин көрсөтүүгө аракет кылдык. Ушул эле милдетке ылайык сунушталган методикалык ыкмалардын, жолдордун натыйжалуулугун эксперимент аркылуу текшерүү болгондуктан Баткен, Жалал-Абад жана Ош областындагы медициналык колледждерде сынак жүргүздүк, ал жүргүзгөн сынактар биз сунуш кылган технологиялардын эффективдүүлүгүн ырастады.

Диссертациядан улам төмөнкүдөй *практикалык сунуштарды* айтуу зарыл деп эсептейбиз: манасчылардын айтуусундагы эпостон үзүндүлөрдү CD, DVD дисктер түрүндө таратуу жана аларды интернет-сайттарда кеңири жарыялоо зарыл; «Манас таануу» дисциплинасы үчүн зарыл болгон хрестоматияларды, адабият таануу багытындагы макалалар жыйнактарын басып чыгаруу керек; «Манас таануу» дисциплинасын окутуу боюнча методикалык колдонмолорду, алдыңкы тажрыйбаларды жыйынтыктаган эмгектерди окутуучуларга жеткирүү учур талабы болуп эсептелет.

Биздин диссертация «Манас таануу» дисциплинасынын медициналык колледждерге окутуу боюнча алгачкы гана изилдөө, демек, тема дагы да тереңдетилет деген ойдобуз.

Диссертациянын мазмуну төмөнкү эмгектерде чагылдырылган:

1. **Тахирова, Н.И.** «Манас таануу» курсун колледждерде окутууда этнопедагогикалык түшүнүктөрдү калыптандыруунун айрым маселелери //ОшМУ жарчысы. – 2016. – №1. – 230-234-бб.
2. **Тахирова, Н.И.** Формирование некоторых этнопедагогических понятий при изучении курса «манасоведения» в колледжах //Новый университет. Актуальные проблемы гуманитарных и общественный наук. – 2016. – №4 – сс 21-25.
3. **Тахирова, Н.И.** Медицина в эпоху Манаса [Текст]/ Н.И.Тахирова //Научная дискуссия: вопросы педагогики и психологии: сб. ст. по материалам IX Международной научно-практической конференции «Научная дискуссия: вопросы педагогики и психологии». – М.: Изд. «Интернаука», 2017. – № 3(60). – С. 98-103.
4. **Тахирова, Н.И.** Манас доорундагы медицина //Жусуп Мамайдын чыгармачылык мурасына арналган IV эл аралык «Жусуп Мамай жана түрк калктарынын эпостору» аттуу темадагы Ж.Баласагын атындагы улуттук университетте 14-апрелде болуп өткөн илимий-тажрыйбалык жыйындын баяндамалар жана макалалар жыйнагы. – Б.: 2017. – 379-382-бб.
5. **Тахирова, Н.И.** «Манас таануу» илиминин этнопедагогикалык аспектиси //Сб. ст. по материалам IX межд. науч-практ. конф.- №9(9). - часть 2. – М., 2017. - С. 112-116.
6. **Тахирова, Н.И.** «Манас» эпосундагы элдик педагогикалык идеялар //Интернаука. -№ 24 (28). - 2017. - 75-77-бб.
7. **Тахирова, Н.И.** «Манас таануу» илиминин калыптанышы //ОшМУ жарчысы. -2017 – №3. 172-175-бб.
8. **Тахирова, Н.И.** «Манас таануу» курсу боюнча окуу программалырын түзүүнүн тарыхы //ОшМУ жарчысы. – Атайын чыгарылыш (8). – 2017. – 102-105-бб.
9. **Тахирова, Н.И.** «Манас таануу» курсунун окуу китептер жана усулдук колдонмолору // ОшМУ жарчысы. – 2017 - № 4.- 178 -181-бб.
10. **Муратов, А. Ж., Тахирова, Н.И.** Ааламдашуу доорунда жаштарды «Манас» эпосундагы идеялар менен тарбиялоонун мүмкүнчүлүктөрү //Web of Scholar. – 1 (19). – Том 4. – 2018. – 25-28-бб.

11. **Тахирова, Н.И.** Студенттердин этнопедагогикалык компетенттүүлүктөрүн калыптандырууда «Манас» эпосунун ролу //ОшМУ жарчысы. – 2018. – № 2. – 166-170- бб.
12. **Тахирова, Н.И.** «Манас таануу» курсун окутууда студенттердин этномаданий компетенттүүлүгүн калыптандыруу //ОшМУ жарчысы. –2018. – № 4. – 149-153- бб.
13. **Тахирова, Н.И.** «Манас таануу» курсун окутуунун мааниси //Наука, новый технологии и иновации. – 2019. – №1. –137-141бб
14. **Тахирова, Н.И.** «Манас таануу» курсун окутуунун дидактикалык принциптери //Наука, новый технологии и иновации. – 2019. – №1. – 150-154- бб.
15. **Тахирова, Н.И.** Этнопедагогические и этнокультурные идеи в эпосе «Манас». // «Высшее образование сегодня». – М., 2019. - №7 – С. 2-7
16. **Тахирова, Н.И** Этнопедагогический аспект и технологии обучения курса «манасоведение» //Научный аспект. – Самара: Изд-во ООО «Аспект», Том №10, 2019 - №2. – С. 1252 <http://na-journal.ru/2-2019-gumanitarnye-nauki/1788-etnopedagogicheskii-aspekt-i-tekhnologii-obucheniya-kursa-manasovedenie>

Н.И.Тахированын «Манас таануу» курсун колледждерде окутууну этнопедагогикалык негизде өркүндөтүү» аттуу темадагы 13.00.02 – окутуунун жана тарбиялоонун теориясы менен методикасы (кыргыз адабияты) адистиги боюнча педагогика илимдеринин кандидаты окумуштуулук даражасын изденип алуу үчүн жазылган диссертациясынын

РЕЗЮМЕСИ

Түйүндүү сөздөр: эпос, эпикалык чыгарма, компетенттүүлүк, окутуунун технологиялары, окуу программалары, колледж, медициналык колледж, этномаданият, этнопедагогика.

Изилдөөнүн максаты: Медициналык колледждерде окутулуучу «Манас таануу» дисциплинасын этнопедагогикалык негизде окутуунун методикасын теориялык жактан негиздөө жана иштеп чыгуу, аларды педагогикалык тажрыйбада натыйжалуулугун аныктоо.

Изилдөөнүн объектиси: медициналык багыттагы колледждерде «Манас таануу» дисциплинасын окутуу процесси болгондуктан илимий-теориялык адабияттарды үйрөнүү, анализ жана синтез, алдыңкы тажрыйбаларды жыйынтыктоо, педагогикалык эксперимент методдору менен илимий изилдөөнүн жыйынтыктары ишке ашырылды.

Изилдөөнүн методдору: илимий изилдөөлөрдү теориялык-методологиялык талдоо; нормативдик документтерди окуп үйрөнүү; байкоо, анкета, тестирлөө, аңгемелешүү, алдыңкы тажрыйбаларды үйрөнүү, анализ, синтез, моделдөө, педагогикалык тажрыйба.

Изилдөөнүн илимий жаңылыгы: медициналык колледждерде «Манас таануу» курсун окутуунун методикасы адабият таануу, педагогика, психология илимдеринин соңку жетишкендиктерине негизделип алгачкы жолу иштелип чыккандыгы; аталган курсту медициналык колледждерде окутуунун тарыхы, жалпы абалы, проблемалары, өзгөчөлүктөрү талданып, ырааттуулукка келтирилгендиги; «Манас таануу» курсун медициналык колледждерде окутуунун натыйжалуу методдору, жолдору жана каражаттары аныкталгандыгы; майнаптуу деп аталган методикалык ыкмалар жана окутуу технологиялары тажрыйбадан өткөрүлүп, практикага сунушталгандыгы.

Изилдөөнүн практикалык мааниси: «Манас таануу» курсун медициналык колледждерде окутуу боюнча материалдардын үлгүлөрү, методикалык сунуштар, технологиялар окуу программаларын, окуу китептерин, методикалык колдонмолорду өркүндөтүп түзүүдө, университеттерде курстук, дипломдук, магистрдик иш жаздырууда, жалпы эле техникалык жана гуманитардык багыттагы колледждердин окутуу технологияларын этнопедагогикалык негизде жаңылоого көмөк көрсөтөт.

РЕЗЮМЕ

диссертационного исследования Тахировой Назгуль Исраиловны “Совершенствование преподавания курса “Манасоведение” в колледжах на этнопедагогической основе”, представленного на соискание ученой степени кандидата педагогических наук по специальности 13.00.02 –теория и методика обучения и воспитания (кыргызская литература)

Ключевые слова: эпос, эпическое произведение, компетентность, технологии обучения, учебная программа, колледж, медицинский колледж, этнокультура, этнопедагогика.

Цель исследования: теоретическое обоснование и разработка методики преподавания курса «Манасоведение на этнопедагогической основе в медицинских колледжах; выявление ее эффективности в ходе экспериментального обучения.

Объект исследования: содержание дисциплины «Манасоведение», преподаваемой в колледжах медицинского направления, методы и средства обучения данной дисциплине.

Методы исследования: теоретико-методологический анализ научных исследований; изучение учебно-нормативных документов; наблюдение, анкетирование, тестирование, беседа, изучение и обобщение передового опыта, анализ, синтез, моделирование, педагогический эксперимент

Научная новизна исследования:

- впервые проанализирован и обобщен теоретический и практический опыт истории изучения и методики преподавания курса “Манасоведение” в колледжах, определено общее состояние проблемы; выявлена логическая последовательность изучения курса;

- впервые разработана методика преподавания курса «Манасоведение» в медицинских колледжах с опорой на современные достижения в области методики преподавания литературы, литературоведения, педагогики и психологии, этнопедагогики и этнокультуроведения;

- определены методические технологии, пути и средства изучения курса «Манасоведение» в медицинских колледжах на этнопедагогической основе; выявлена эффективность разработанной методики в ходе педагогического эксперимента и предложены методические рекомендации к их внедрению в практику.

Практическая значимость исследования: полученные результаты исследования, методические технологии и практические рекомендации по внедрению разработанной методики преподавания курса “Манасоведение” на этнопедагогической основе могут быть использованы в создании учебных программ, учебников и методических пособий по курсу “Манасоведение”, при выполнении выпускных квалификационных работ и магистерских диссертаций студентов вузов, а также в практической работе педагогов колледжей медицинского, технического и гуманитарного направлений.

SUMMARY

of the dissertation research by Takhirova Nazgul Israilovna “Improving the teaching of the course “Manasology” in colleges on an ethno-pedagogical basis”, submitted for the degree of Candidate of Pedagogical Sciences in the specialty 13.00.02 - theory and methods of teaching and education (Kyrgyz literature)

Key words: epic, epic work, competence, technology and education, curriculum, college, medical college, ethnoculture, ethnopedagogy.

The purpose of the study: theoretical justification and development of teaching methods of the course "Manas Studies on ethnopedagogical basis in medical colleges; identification of its effectiveness in the course of experimental training.

Object of study: the content of the discipline "Manasology", taught in medical colleges, methods and means of teaching this discipline.

Research methods: theoretical and methodological analysis of scientific research; study of educational and regulatory documents; observation, questioning, testing, conversation, study and synthesis of best practices, analysis, synthesis, modeling, pedagogical experiment.

Scientific novelty of research:

- for the first time analyzed and summarized the theoretical and practical experience of the history of study and teaching methods of the course "Manas Studies" in colleges, determined the General state of the problem; identified the logical sequence of the course;

- for the first time, the method of teaching the course "Manas Studies" in medical colleges was developed, based on modern achievements in the field of methods of teaching literature, literary studies, pedagogy and psychology, ethnopedagogy and ethnocultural studies;

- methodological technologies, ways and means of studying the course "Manas Studies" in medical colleges on an ethnopedagogical basis are determined; the effectiveness of the developed methodology in the course of pedagogical experiment is revealed and methodological recommendations for their implementation in practice are offered.

Practical significance of the study: the results of the study, methodological technologies and practical recommendations for the implementation of the developed methodology of teaching the course "Manas studies" on an ethnopedagogic basis can be used in the creation of training programs, textbooks and manuals for the course “Manas Studies”, in the performance of final qualifying works and master's theses of University students, as well as in the practical work of teachers of colleges of medical, technical and humanitarian areas.

Подписано в печать 17.10.2019г. Формат 60х84 ^{1/16}

Бумага офсетная.

Объем 1,5 п.л., тираж 100 экз.

Опечатано в издательском центре “Билим” КАО

г.Бишкек, бул. Эркиндик, 25